

3.3.2 Muzejní fenomén v období pozdního osvícenství a romantismu (1800–1850)

Pavel ŠOPÁK

Rozvoj muzejního fenoménu na prahu nové doby, vyznačující se recepcí řady podnětů západoevropského osvícenského myšlení a jeho vlivu na všestrannou reformu rakouského státu, vyžadoval určité organizační předpoklady: staly se jimi školy a učené společnosti. Ty fungovaly jako diskusní kluby společenské elity – odtud jejich vztah k soudobým salonům – víc než jako badatelská pracoviště nebo moderní korporace, podněcující rozvoj vzdělání v nejširších kruzích. Jejich základ ve stavovské společnosti je symptomatický: fungují jako jeden z prostředků, jimiž se šlechta a duchovenstvo snaží deklarovat svou duchovní autonomii tváří v tvář unifikačním tendencím eráru. A odtud přirozený zájem o zemi ve smyslu regionu, o její specifika a zvláštnosti, o její přírodní bohatství, historii, jazyk a obyčeje lidu i o hmotné památky.

Nejstarší učenou společností v českých zemích, postavenou na principu duchovní autonomie, vzešlé z myšlenek západoevropského osvícenství, byla *Societas Incognitorum* v Olomouci, ustavená roku 1746. Jejím zakladatelem byl Josef svobodný pán Petráš (1714–1772), jenž poznal řadu evropských zemí, kde se zajímal o knihovny i učené společnosti, a po usazení se v Olomouci vybudoval ve svém paláci na Horním náměstí vybranou knihovnu. V roce 1746 vznikla společnost, v níž potkáváme aristokraty a duchovní, zpřítomňující v moravské metropoli spektrum osvícenských směrů, týkajících se náboženské víry, studia historie a obecně věd, včetně věd přírodních. [\[1\]](#) Olomoucká učená společnost skončila záhy jako

zajímavá epizoda, svým způsobem anticipující *Moravsko-slezskou společnost pro povznesení orby v Brně*, jejíž založení připadlo na rok 1811, se složitou prehistorií sahající až k roku 1764. I ona byla založena s důrazem na prohloubení lidského poznání, což ovšem bylo myšleno v ryze praktickém smyslu slova, ve spojení s hospodářským rozvojem šlechtického velkostatku a s aplikací všemožných technických vymožeností, vedoucích zintenzivněné hospodářství (chov ovcí, zemědělství, cukrovarnictví a sladovnictví, využití nerostného bohatství atd.) k většímu ekonomickému profitu a ke konkurenceschopnosti. Brněnská společnost – po zániku samostatné slezské hospodářské společnosti se sídlem v Opavě (1770–1811) – sdružovala desítky, ba stovky členů z Moravy i Slezska a stala se tak nejvlivnější hospodářskou a osvětovou organizací, v níž se potkávali představitelé šlechty i měšťanstva, průmyslníci a obchodníci, právníci i pedagogové moravských a slezských škol. Jakkoliv to může znít nadneseně, suplovala absenci moravské učené společnosti, neřkuli univerzity v procesu založení a utváření moravského zemského muzea. Podobné *Ackerbaugesellschaft* fungovaly od poloviny 18. století i v dalších korunních zemích a i zde byly spjaty s rozvojem speciálního školství a muzeálních aktivit, jak dokládá případ projektu provinciálního průmyslového kabinetu z let 1808–1808, jenž měl být ustaven při hospodářské společnosti v Lublani a spojen s ní a s místní technickou školou a lyceem. [\[2\]](#)

V Čechách byla nepoměrně příznivější situace, protože Královská česká společnost nauk, založená roku 1784, s předchůdkyní, existující od roku 1769, si udržela kontinuitu až do poloviny dvacátého století. Mezi jejími členy byli piaristé (historik Gelasius Dobner, numismatik Mikuláš Adaukt Voigt) i jezuité (historik Ignác Cornova), osobnosti spjaté s univerzitou (knihovník Karel Rafael Ungar), přírodovědci (Ignác Born), historici (mimo jmenovaných též Karel Jindřich Šteib), učenci věnující se právní vědě a státovědě (Josef Sonnenfels). A co je důležité, nacházíme v jejích řadách

osobnosti, stojící přímo na počátku moderní muzejní tradice v Čechách, jakou byl František de Paula hrabě Hartig.[\[3\]](#)

Muzejní fenomén se ve střední Evropě první poloviny 19. století manifestoval dvěma typy muzejních institucí – muzeem umění a provinciálním (vlastivědným) muzeem. Muzeum umění bylo nejstarší formou veřejného muzea i ve Střední Evropě, a tudíž i v českých zemích, byť zde se uplatnilo jen v redukované podobě *Obrazárny Společnosti vlasteneckých přátel umění*. Důležitou osobností v historii instituce byl Josef Karel Hoser (1770–1848),[\[4\]](#) profesí lékař, který se věnoval cestování po evropských zemích nebo mineralogii. Podporoval v té době ještě prioritně přírodovědecky zaměřené Národní muzeum, ale současně se věnoval uměleckému sběratelství. V roce 1837 zpřístupnil veřejnosti svou sbírku obrazů a již tehdy formuloval ideu galerie, jež by byla *národní* svým posláním. Tento záměr dovedl do cíle tím, že soubor více jak tří set děl věnoval *Obrazárně Společnosti vlasteneckých přátel umění* (k tomu *Catalogue raisonné...der Hoser'schen Sammlung*, 1846). K problematice sběratelství se vyjádřil i v obecně formulovaném pojednání (*Ideen über die zweckmässigste Einrichtung von Gemälde-Gallerien und Cabinetten*, 1845).

Jiný charakter měly mít muzejní instituce, zaměřené na civilizační a kulturní aspekty určitého regionu. Kolem roku 1800 se utvořilo uherské muzeum v Budapešti. V roce 1811 vznikla důležitá muzejní instituce ve Štýrském Hradci, která představovala příklad pro muzea v českých zemích. Její jméno (*Landesmuseum Joanneum*) dodnes připomíná osobu zakladatele, arcivévody Jana, který byl vášnivým sběratelem mincí a přírodnin. Muzeum obsahovalo jak přírodovědný, tak kulturně historicky zajímavý materiál (archeologie, botanika, geologie, numismatika apod.).[\[5\]](#) Bez důležitosti není ani fakt, že ve Štýrském Hradci již od poloviny 18. století fungovala hospodářská společnost, podněcující hospodářský rozvoj hospodářsky zaostalého regionu. Další muzea vznikla ve Slezsku a na Moravě – v Těšíně (1802), Opavě (1814) a Brně (1816).[\[6\]](#)

Jejich společným rysem byla snaha postihnout rozmanitost periferních oblastí rakouského státu, vazba na místní autority, spolehlivě zakotvené do konvenční sociální struktury daného místa (např. zakladatel těšínského muzea Leopold Jan Šeršník (1747–1814) byl činný v komunální správě a současně jako pedagog místního gymnázia), primát vzdělávací funkce nad dokumentační funkcí (v Těšíně a Opavě vznikla muzea v závislosti na školských institucích; v Brně na bázi Moravsko-slezské společnosti pro povznesení orby) i převaha přírodovědného materiálu nad kulturněhistorickým materiálem (z tohoto pohledu byla ceněna numismatika, případně archeologie, ve sbírkách se objevovaly rytiny). Příklad opavského muzea ukazuje komplikovanost prosazení muzejní ideje v atmosféře metternichovského dirigismu: proponovaný název *Österreichisch-schlesisches Provinzialmuseum* (užitý v roce 1815) nakonec ustoupil skromnějšímu názvu *Gymnasialmuseum* (užívaný od let 1819–1820). [7]

Kolem provinciálních muzeí gravitovaly představitelé mocenské elity, jejichž výkladní skříní muzea byla, [8] i výrazné intelektuální osobnosti – a teprve ony daly myšlence muzea konkrétní podobu a tvar: v Joanneu působil mineralog a montánní odborník Friedrich Mohs (1773–1839), v Opavě historik a topograf Faustin Ens (1782–1858), v Těšíně a Brně mineralog a průkopník archeologických výzkumů v Rakouském Slezsku Albin Heinrich (1785–1864) apod. Jen výjimečně se muzeu podařilo vystavět speciální budovu; a tak nejvýznamnější z muzeí – muzeum pražské – sídlilo provizorně ve Šternberském paláci na Hradčanech (1821–1846) a posléze v Nostickém paláci v ulici Na Příkopech (1846–1892), což koneckonců dokládá i přetrvávající silnou vazbu na stavovskou reprezentaci hluboko do 19. století.

Osobnosti, které je třeba připomenout v souvislosti s procesem zakládání provinciálních muzeí na Moravě a ve Slezsku, jsou především dvě: Josef Hormayr zu Hortenburg a Christian Karl André. Josef Hormayr zu Hortenburg (1781–1848) pocházel ze

staré tyrolské rodiny, studoval ve Vídni a na počátku 19. století zde získal úřednické místo. Nalezl zalíbení v historii; v roce 1808 byl jmenován ředitelem Státního, dvorního a domácího archivu a o šest let později císařským historiografem. V roce 1810 založil časopis *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst*, zaměřený na literaturu a vlastivědu v patriotickém duchu. Jeho zájem o muzejní oblast dokládají kontakty se štýrským arcivévodou Janem a koncipování projektu moravského zemského muzea. Christian Karl André (1763–1831) studoval právo, pedagogiku a hudbu na proslulé univerzitě v Jeně, v letech 1798–1810 působil v Brně coby ředitel normální školy a od 1821 žil do své smrti ve Stuttgartu. V době brněnského působení zastával funkci sekretáře Moravskoslezské společnosti pro povznesení orby a založil a vydával periodika *Patriotisches Tageblatt* (1800 – 1805) a *Hesperus* (1809–1820 v Praze, 1821–1831 ve Stuttgartu). Ačkoliv se zajímal o statistiku, zemědělství, zeměpis, techniku, ekonomii a racionalizační tendence, vycházející z osvícenských názorů, v Andréem redigovaných časopisech se vedle přírodovědy začaly objevovat texty z regionální historie a vlastivědy, související s obratem od osvícenské učenosti, zaměřené na přírodovědu a techniku, k historii v romantickém pojetí a odtud k *patriotismu*, jehož integrální součástí byl zájem o historické a umělecké památky. V tomto směru vynikají jeho výzvy k založení zemského muzea pro Moravu (1803, 1806) a koncept krajských muzeí; toto téma rozvedl na stránkách časopisu *Hesperus* již v roce 1811.

Nápadný odvrát od pozdně osvícenského racionalismu k patriotismu sledujeme v průběhu druhého decennia 19. století v různých místech střední Evropy, vždy s patrnými konsekvencemi vůči proměně muzeí. Muzea v sobě obsahují jak racionální prvek – tj. vazbu sbírek k vědeckému, exaktnímu postihu přírodních rozmanitostí daného regionu a k využití získaných poznatků v hospodářství; z hlediska třídění sbírek provázanost regionálního materiálu s univerzálně platnými vědeckými systémy a taxonomií – tak citový prvek, jinak řečeno

citovou zainteresovanost na určitém místě, regionu, domovině. Proto se pražské muzeum, založené roku 1818, nejmenuje kupříkladu stavovské (jak tomu bylo v případě Stavovského divadla nebo stavovské inženýrské školy) a jak by odpovídalo angažmá šlechty, jež stála u jeho vzniku, [9] nýbrž *Vlastenecké*, což rok 1848 nacionálně vyhrotil do označení *České muzeum* (1848–1854) a éra bachovského neoabsolutismu opět zneutralizovala označením *Muzeum Království českého* (do 1919). Pro vnitřní dějiny instituce tento posun měl za následek bohemizaci muzejní činnosti, což neznamenovalo snížení vědecké úrovně; naopak, vždyť mezi muzejními osobnostmi nacházíme dlouholetého knihovníka (od 1822), jazykovědce a literáta Václava Hanku (1791–1861) nebo botanika a zoologa Karla Bořivoje Presla (1794–1852). [10] Konkurence obou zemských jazyků ve vydávání muzejního časopisu – vlastně dvou časopisů, vydávaných vedle sebe – měla ten následek, že německé periodikum vzdor své vysoké odborné úrovni zaniklo.

Proces „od osvícenského racionalismu k romantickému patriotismu“ sledujeme i na vývoji Moravskoslezské společnosti pro povznesení orby v Brně, jež byla celou první polovinu 19. století v zajetí přírodovědy a techniky a kterou roku 1850 doplnila historicko-statistická sekce. Její sekretář Christian d'Elvert (1803–1896), absolvent brněnského gymnázia a filozofie v Brně a Olomouci, se stal jednou z nejvlivnějších osobností, spojující zájem o kulturní dějiny, dějiny umění a vzdělanosti na Moravě. Bez d'Elvertových příruček si nedovedeme představit dějiny divadla, knihtisku, školství nebo zdravotnictví, ale ani historiografickou reflexi muzeí.

Dějiny muzeí první poloviny 19. století můžeme číst také jako dějiny jednotlivých vědeckých disciplin. Bylo již vícekrát řečeno, že v historii pražského, brněnského i opavského muzea lze vystopovat dvě základní vývojové fáze – a tu odhlédneme od velikosti těchto muzeí a počtu odborných pracovníků, kteří v nich působili. První vývojovou fází vyznačuje nadvláda přírodovědných disciplin. V profilu pražského muzea se tak

objevují zcela nové disciplíny, například geologie a mineralogie, jejichž zakladatelem byl muzejní kustod František Xaver Zippe (1791–1863), mykologie, botanika nebo fytopaleontologie, jimž se věnoval August Josef Corda (1809–1849). Nutno zdůraznit, že šlo o vědce mezinárodní pověsti, o skutečně vynikající odborníky, neprávem opomíjené. Druhou vývojovou fází představuje přesun těžiště muzejní aktivity ke společenskovední problematice, což je obecná tendence ve vývoji středoevropských muzeí. Zesilující se zájem o historii a filologii je v případě pražského muzea také vyjádřením jeho bohemizace. Nejde jen o knihovnu, jakkoliv Václav Hanka coby muzejní bibliotékář byl českou vlasteneckou společností vnímán jako spojka mezi ní a muzeem a knihovna jako nejdůležitější součást muzea, zvláště proto, že k ní volně přináležely historické sbírky; jde také o založení *Malice české* při muzeu coby podpůrné organizace pro vydávání české literatury a naukového slovníku, [11] a o vydávání muzejního časopisu. Od 1827 vychází český „muzejník“, v němž se zpočátku objevovaly texty naučné i beletristické, nepřetržitě do současnosti [12]; německý muzejní časopis vycházel jen do roku 1832. A jde zvláště o nový profil muzea, jež má být napříště rovnomocně orientováno ke společenským vědám i k přírodovědě.

Klíčovou osobností v prosazení společenskovedního charakteru muzea a současně jeho vztažení k zájmům české vlastenecké reprezentace byl František Palacký (1798–1876). Jeho vynikající vztahy s představiteli zemské šlechty i intelektuální elity (např. s Josefem Dobrovským), nesporný talent, pracovitost i diplomatický um jej předurčily k vůdčí úloze v tomto procesu, označovaném jako proces demokratizační, tj. proces prosazující občanské síly na úkor stavovské reprezentace, a proces bohemizační. Je to současně proces nacionalizační, jelikož v úběžníku muzejních zájmů je národ; a to národ chápáný jak v intencích staršího zemského patriotismu, tak národ moderní, stmelovaný společnou řečí, jež je prostředkem jeho duchovní autonomie. Tento proces započal

v druhé polovině dvacátých let 19. století, kdy se Palacký klopotně snažil prosadit a zejména udržet český muzejní časopis, a kulminoval v roce 1841, kdy se stal jednatelem Společnosti Vlasteneckého muzea, muzeum spravující a provozující. V této prestižní funkci setrval až do února 1852. [\[13\]](#)

Palackého muzejní program – sama jeho koncepce a prosazování – je jednou z přelomových událostí v dějinách muzeí v českých zemích vůbec. Formuloval je v několika textech, zveřejněných či přímo vydaných v delším časovém intervalu, například v memorandu *Čeho je třeba Českému muzeu* (1838), v publikaci *Das vaterländische Museum in Böhmen im Jahre 1842* (*Vlastenecké muzeum v Čechách v roce 1842*) a zejména v textu z podzimu 1841 *Über die Zwecke des vaterländischen Museums in Böhmen* (*O účelích vlasteneckého muzea v Čechách*). [\[14\]](#) Vycházel z představy, že cílem muzea je poskytnout komplexní vědecký obraz vlasti ze všech stránek pohledu; proto muzeum materiál sbírá, třídí a chrání, aby jej následně prezentovalo k vědeckým účelům i k popularizaci. [\[15\]](#) Palackého muzejní koncepce vycházela z faktu, že v muzeu nebyly přírodovědné a společenskovědní složky zastoupeny rovnoměrně, a ze zkušenosti, že muzeum trpí nezájmem širší občanské společnosti, pročež je třeba vtáhnout je do života této společnosti, učinit z něj integrální součást její kultury. Jinak řečeno, nemá suplovat *akademii věd*, tj. nemá být vědeckou institucí, vzdálenou lidem, nýbrž musí být intelektuálně přístupné širšímu publiku. [\[16\]](#)

Muzeum netvořila jen Společnost v pozici oficiální reprezentace – například František Palacký ve čtyřicátých letech 19. století zastihuje coby jednatel Společnosti Vlasteneckého muzea prezidenta Společnosti Josefa hraběte Nostice (1764–1849) – nebo jednotliví kustodi, nýbrž sbory, které byly utvářeny ve snaze podnitit konkrétní zájmy a oborové úsilí. Základem týmové muzejní práce, zejména vazby mezi tezaurací, prezentací a popularizací, se tak stává *Sbor*

pro vědecké vzdělávání řeči a literatury české (od 1831), *Přírodovědecký sbor* (od 1852), *Hudební sbor* (1872) a zejména *Archeologický sbor*. Ten byl založen v roce 1843 z podnětu Františka Palackého, který sledoval jak komplexnost muzejní práce, tak praktickou ochranu českých památek *in situ*. Funkci kustoda etnograficko-archeologické sbírky přijal Palackého přítel, malíř Josef Vojtěch Hellich (1807–1880), který se tímto stal také členem Archeologického sboru. Stanovy sboru vypracovali Palacký s Janem Norbertem rytířem z Neuberka, předsedou sboru. Bez zajímavosti není ani to, že v letech 1843–1848 se členové grémia scházeli v Neuberkově paláci v Panské ulici. Mimo Jana Erazima Vocela a Josefa Vojtěcha Hellicha tam docházeli architekt Josef Kranner, prostředkující sboru problematiku stavebních památek, a knihovník Václav Hanka, později přibyli archivář Karel Jaromír Erben, jeden ze zakladatelů české kastelologie František Alexander Heber, numismatik Vilém Kilian, historik Václav Vladivoj Tomek a další, spíše jako hosté než řádní členové. Cílem byla kresebná dokumentace památek (prováděná Hellichem), reinstalace společenskovedních sbírek muzea a jejich systematické doplňování, intervence ve prospěch ohrožených památek, podpora vědeckého bádání, především podnícení vzniku a vydání Vocelových spisů o archeologii, a další úvahy a náměty, například myšlenka vydávat samostatný český časopis věnovaný archeologii (k tomu dojde až v polovině padesátých let).[\[17\]](#)

Ještě dvě osobnosti je třeba vzpomenout z Palackého vývojové etapy Národního muzea. Je to slavista a etnograf Pavel Josef Šafařík (1795–1861), který v letech 1837–1842 vykonával funkci redaktora českého muzejníku. Těžiště jeho práce pro muzeum tkvělo v psaní a vydávání *Slovanských starožitností* (od 1836), díla obdivovaného v různých evropských zemích. Archeolog, historik umění a literát Jan Erazim Vocel (1803–1871) pokračoval po Šafaříkovi v redigování českého muzejníku (1842–1848, resp. do 1850) a jeho zásluhou je emancipace archeologie a dějin umění na úroveň, jež byla běžná v západoevropských zemích. V muzeu rovněž zastával důležitou

funkci jednatele Archeologického sboru.

Podrobnější komentář zasluhuje samotný centrální pojem *archeologie*, jenž se vynořuje v různých souvislostech. Ta tvořila metodický základ veškeré muzejní činnosti ve společenskovědní oblasti, a to již od pozdního osvícenství přes romantismus po druhou polovinu 19. století. Byla definována jako nauka o *starožitnostech*, tedy postihovala celou sféru materiální a duchovní kultury, jež se oborově dále nerozlišovala, nýbrž byla prezentována jako jeden významově a hodnotově koherentní celek. Ostatně označení archeologie nebo adjektivum *archeologický* zůstává až do konce 19. století součástí názvu dobových institucí se široce definovaným monumentickým nebo muzeologickým posláním (mimo Archeologického sboru Národního muzea je to Archeologická komise ČAVU; archeologický odbor Akademie křesťanské apod.) a aktivit (Sjezd českých archeologů a spolků musejních 1898). Definici archeologie v popsaném smyslu podává například Riegrův slovník naučný: „[česky] *stařinověda, jedná o všem, co slouží k poznání politického, domácího, náboženského, literárního, zvláště pak uměleckého života starých národů: Indů, Řeků, Římanů, Etrusků, Egyptanů, Israelitů, Féniků aj., jakož i novějších ještě žijících národů, pokud se jejich dřevnější stav od nynějšího pokročilejšího a vyvinutějšího života různí. Předmětem archeologie jsou tedy vůbec památky starého umění, náboženských, národních, právních, politických, válečných, obchodních, rodinných a domácích obyčejů, pozůstatky starého písemnictví a duševních útvarů vůbec. V užším smyslu ale obírá se archeologie jen památkami umění vůbec, jak staroklasického (u Řeků a Římanů), tak středověkého, křesťanského, kde o ostatních zvláštních památkách numismatika, heraldika, epigrafika, sfragistika, paleografie a diplomatika jednájí. Všechny tyto vědy jsou pak pomocnými vědami historie.*“ [\[18\]](#) Dle tohoto slovníku archeologii v Čechách kolem poloviny 19. století reprezentovali Karel Jaromír Erben, Václav Hanka, Jan Kollár, Ferdinand Břetislav Mikovec, Pavel Josef Šafařík, Jan Erazim

Vocel a Karel Vladislav Zap, tedy osobnosti svými aktivitami se značně odlišující a zdaleka ne všechny spjaté s muzejní sférou. To, co je jim společné, je sepětí zájmu o materiálově rozličné památky a o národní historii s vlastními literárními, literárněhistorickými a literárně kritickými snahami. Jinak řečeno, archeologie tak není pouze vědou; je přirozeně doplňována uměleckou tvorbou. Anebo ještě jinak, vědecký aspekt vyvažuje aspekt múzický a směřuje k hodnotové integritě prožitku a poznání.

Nejpozději ve čtyřicátých letech 19. století byla pociťována potřeba uvnitř této komplexně pojeté nauky materiálově vydělit samostatné intelektuální aktivity. Nejlepší soudobý příklad tohoto vnitřního dělení archeologie skýtá Palackého pamětní spis *O účelích Vlasteneckého musea v Čechách*, kde se hovoří o 1/ *geografické archeologii* (pojmu ve sbírkové činnosti muzea odpovídaly kresby a plány zřícenin, půdorysy zaniklých osad a budov); 2/ *umělecké archeologii* (materiál povahou náležející do pozdějších dějin umění a dějin hudby) a 3/ *domácí archeologii* (pomocné vědy historické, sakrální předměty, zbraně, etnografie, resp. celá hmotná kultura). V průběhu padesátých a šedesátých let 19. století nejenže se uvolňoval vztah mezi vědou a uměleckou tvorbou, ale pozvolný nástup pozitivistické historické vědy v třetí třetině 19. století vedl k odmítnutí romantického východiska, k precizaci pojetí historie (čili odlišení historie od archeologie v původním smyslu slova) a odtud i k odlišnému postavení *starožitností* jako materiálu, jenž slouží k umělecké inspiraci a uměleckému přetvoření a zároveň je podroben leptavé vědecké analýze a podléhá prohlubující se kritice a utvářející se taxonomii. Vedle (prehistorické a mediévální) archeologie vznikají dějiny umění, etnografie a další disciplíny, nemluvě již o dějinách a teorii literatury, dějinách a teorii hudby a o samostatné estetice jako filozofické disciplíně. Konec 19. století prosadil v české akademické a odtud i muzejní praxi etnologicko-antropologické pojetí archeologie, patrné zčásti již u Břetislava Jelínka (1843–1926) a zejména a naplno u

Lubora Niederleho (1865–1944), pro nějž se archeologie ocitala již zcela stranou původní nauky o starožitnostech, byť by Niederle sepsal dílo názvem programově navazující na romantickou historickou vědu a Pavla Josefa Šafaříka *Slovanské starožitnosti*, tj. jím pěstovaná archeologie souvisela daleko více na straně jedné se sociálními, na straně druhé s přírodními vědami (tato dichotomie je patrná také v soudobém vymezení pojmu *antropologie* jako komplexní nauky o člověku). Proto také ještě *Ottův slovník naučný* na konci 19. století o archeologii píše takto: „Dnešního dne slova archeologie užívá se ve dvojím smyslu: širším a užším. Širším smyslem jest archeologie věda zabývající se zkoumáním starobylosti toho nebo onoho národa, vyšetřující jeho život a kulturu na základě památek posud chovaných, jako jsou stavby míst a obydlí, nástroje domácí a válečné, pozůstatky zvířat domácích a potravin – hlavně však na základě památek řemeslných a uměleckých, v čemž se úzce stýká s etnografií a antropologií. Užším smyslem jest archeologie věda zkoumající dřevní památky umění výtvarného a uměleckého průmyslu.“

Závěrem stručného postihu problematiky první poloviny 19. století budiž po zásluze připomenuto, že muzejní fenomén nebyl vlastní pouze intelektuálně vyspělé pražské nebo brněnské aristokratické a měšťanské společnosti, gravitující kolem centrálních muzejních institucí. Jen v samotné Praze zaznamenáváme v letech 1840–1860 minimálně tři další pokusy o regionální muzea, iniciované vně reprezentaci Vlasteneckého muzea – v roce 1846 se takovýto návrh objevil v ročence *Libussa*, vydávané krajským komisařem a ředitelem slepeckého ústavu Paulem Aloysem Klarem; [\[19\]](#) v letech 1856–1861 existovalo *Muzeum pražského kraje*, vybudované z popudu krajského hejtmana Maxmiliana von Obentraut; s koncepcí „všemuzea“ přišel v téže době Karel Slavomír Amerling. [\[20\]](#) Muzejní fenomén nacházel své vyjádření také v menších městech, a jistěže také proto byl limitován nedostatkem osobností i financí. Připomeňme pokus založit muzeum v Plzni (1847), jenž byl spjat se jménem Josefa Stanislava Zaupera (1784–1850),

ředitele plzeňského premonstrátského muzea. Muzeum mělo integrovat předměty ze sbírky gymnázia a městského majetku, tj. bází měla být oblíbená, ba módní *archeologie*. Zauperovu iniciativu motivoval snad dávný příklad jeho otce, jenž byl jako malíř činný v Drážďanech, kde se mimo jiné podílel na reinstalaci tamní obrazárny, snad i dřívější kontakty s Johannem Wolfgangem Goethem, s nímž si vyměnil několik dopisů.

[1] Stanovy schváleny císařem 16. března 1747; o rok později se uvažovalo o jejím přesunu do Frankfurtu nad Mohanem a Lipska. V letech 1747–1748 společnost vydávala časopis *Monatliche Auszüge alter und neuer gelehrter Sachen*; celkem vyšlo 12 čísel o 962 stranách. Antonín Kostlán, *Societas Incognitorum. První učená společnost v českých zemích*, Praha, Archiv Akademie věd ČR 1996; dále např. Kurt Augustinus Huber, *Katolische Kirche und Kultur in Böhmen. Ausgewählte Abhandlungen*, hrsg. Joachim Bahlcke – Rudolf Grolich, ed. Religions- und Kulturgeschichte in Ostmittel- und Südeuropa, Bd. 5, Münster, LIT Verlag 2005, s. 68-72.

[2] Johann Slokar, *Geschichte der österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I.*, Wien, Verlag F. Tempsky 1914, s. 229.

[3] Claire Mádlová, *Hrabě František de Paula Hartig. Osvícenský aristokrat v českých zemích*, *ĎaS* 24, 2002, č. 1, s. 28-33.

[4] Wilhelm Weitenweber, *Dr. Joseph Carl Ed. Hoser's Rückblicke auf sein Leben und Wirken*, Prag 1848.

[5] Nová budova muzea vyrostla v letech 1890–1895 podle projektu Augusta Gunolda; označuje se Neue Jeoanneum.

[6] Na počest císaře Františka I. neslo označení Františkovo muzeum, od roku 1900 bylo převzatí Zemí moravskou do přímé správy.

[7] Josef Orлік, *Počátky Gymnasijního muzea v Opavě*, in: 150 let Slezského muzea, Ostrava, Krajské nakladatelství 1964, s. 29.

[8] V případě brněnského muzea vzpomeňme Františka Huga starohrabě Salm-Reifferscheidta, hraběte Josefa Auersperga, moravského místodržitele Antonína Bedřicha hraběte Mitrovského.

[9] Ke dni 15. dubna 1818 vznikla soukromá společnost Vlastenecké muzeum v Čechách. Jejími exponenty byli František hrabě Klebelsberk, František Antonín hrabě Kolovrat-Libštejnský a Kašpar hrabě Šternberk. Hrabě Klebersberk dal podnět ke vzniku muzea svými *Aphorismem zum Entwurff des Plane eines Nationalmuseums für Böhmen* z počátku dubna 1818.

[10] Dějiny Národního muzea v první polovině 19. století byly několikrát zpracovány a prezentovány v různých souvislostech (dějiny literatury, vědy, časopisectví, v souvislosti s vůdčími osobnostmi atd.). Za standardní výklad dějin muzea v tomto údobí lze oprávněně považovat publikaci Karla Sklenáře, viz Karel Sklenář, *Obraz vlasti. Příběh Národního muzea*, Praha, Paseka 2001, s. 54-184.

[11] Matice česká se stala jednou z organizací národního obrození v jeho moderní, jazykové fázi; vydala *Slovník Josefa Jungmanna*, *Šafaříkovy Slovanské starožitnosti*, ediční řady *Novočeská a Staročeská bibliotéka*, započala vydávat Palackého *Dějiny národu Českého v Čechách a v Moravě* (od 1848).

[12] Od 1827 jako *Časopis společnosti vlasteneckého Museum v Čechách*, od 1830 *Časopis Českého muzea*, *Časopis Muzea Království českého*, od 1920 *Časopis Národního muzea*, od 1914 vydělena samostatná přírodovědná řada.

[13] Jiří Špět, *Palackého koncepce Národního muzea a její význam pro počátky regionálního muzejnictví*, *Časopis Národního muzea – Historické muzeum* 137–139, 1968–1970, s. 18-29 a 137-139; Jaroslav Charvát, *Palacký a Národní muzeum*, in: 150

let Národního muzea v Praze. Sborník příspěvků k jeho dějinám a významu, Praha, Orbis 1968, s. 103-108.

[14] Dále např. František Palacký, *České národní museum*, Časopis společnosti vlasteneckého Museum v Čechách 1, 1827, s. 113-127; tiskem některé viz František Palacký, *Spisy drobné III. Spisy estetické a literární*, ed. Leander Čech, Praha, Bursík a Kohout 1903.

[15] Tento moderní muzeologický aspekt zdůrazňuje např. Jiří Špét, *Přehled vývoje českého muzejnictví. I. Do roku 1945*, Praha, Státní pedagogické nakladatelství pro FF UJEP v Brně 1979, s. 24.

[16] Podrobně např. Karel Sklenář, c. d., s. 156-162.

[17] Karel Sklenář, *Archeologický sbor Národního muzea*, in: 150 let Národního muzea v Praze. Sborník příspěvků k jeho dějinám a významu, Praha, Orbis 1968, s. 91-101; Karel Sklenář, c. d., s. 165-170.

[18] *Riegrův slovník naučný* 1, Praha, s. 308-309.

[19] V témže ročníku ročenky Klar publikoval popis Pachlovy archeologické sbírky, srv. Paul Aloys Klar, *Einige, in neuester Zeit in Böhmen aufgefundenene Aschenkrüge, alte Gefässe und Alterthums-Gegenstände*, Libussa 5, 1846, s. 413-423.

[20] Zdeněk Sklenář, c. d., s. 262.